

Bergs- eller järntullar och järnvågar

1635 utfärdades en kunglig förordning ”*det all Jerntull må herefter i Bergslagen aff alt det Jern som i vårt Konungerijke tillwerckat blifwer af köparen som Jernet uthfører, och icke sällia- ren, uthleggias och betalas ... och skal köpmannen uti oprättade vågar erläggia denne tull åth Opbördsmännen dersammanstädes.*”

Järnet skulle i fortsättningen vara befriat från tull i sjöstäderna. Järntullarna låg utmed de viktigaste vägarna från produktionsområdet ner till uppstädernas hamnar och järnvågar. Efter vägarna mot Västerås och Köping låg några tullar vid;

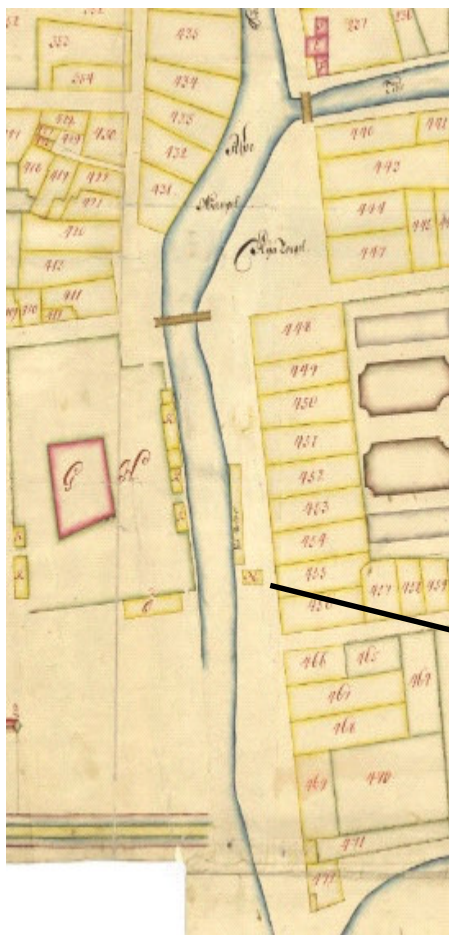
- Sand eller Sandenäs, inom Västerfärnebo socken på gränsen mot Fläckebo socken.
- Hökebo, mellan Seglingsberg och Gammelby/Virsbo.
- Gisslarbo, vid ”Tullen” mellan Kolsva och Gisslarbo.
- Vik, vid gränsen mellan Västanfors och Söderbärke socknar, vid sydändan av sjön Barken.

Tullar låg även på andra platser, ex. i Ramnäs och i anslutande landskap. I Närke låg en vid Hidinge bro, där vägen korsar Svartån.

Utdraget från Häradsekonomiska kartan från ca 1900 visar Sand by, där en av tullarna låg. På kartor från 16 och 1700-talet finns tullplatser angivna.

Ovanför Sand ligger Salbohed och fyrvägs-korsningen, där vägen till vänster går mot Västerfärnebo, rakt fram mot Avesta och Hedemora samt till höger mot Sala.

Enligt Oskar Björnånger, den berömda Köpingsforskaren, utgick tullen med 1/32 dvs 1 öre per daler eller 3 %. Från 1639 betalades 1/6 vid bergstullarna och 5/6 betalades vid tullen i Stockholm.

Utklippet till vänster från den allra äldsta kartan från Västerås, från 1688 visar två broar; dels en av två över Lillån, den vid Helgeandshuset dels en vid Nya Torget som idag kallas Turbinbron. Till vänster syns Slottet med ett antal byggnader och magasin. Mitt emot på andra sidan Svartån ligger ett längre hamnmagasin samt nedanför Järnvågen.

Vågen torde ha legat längre upp i staden, kanske vid Stora Torget vid tiden för Gustav Vasas vinst över kung Kristian 1521, vid Lillån och Helgeandshuset. Efter 1527 kom ju konventet (klostret) att rivas och gav plats för kungsträdgården mitt emot Slottet

När denna karta ritades fanns som synes vågen exakt mitt emot Slottets tomts södra sida. Ramnäs ägde, enligt sin bokföring 1690. På senare kartor, från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet finns ett stort antal hamnmagasin uppförda alltifrån järnvågen ändå ner till hamnpirens yttersta ände.

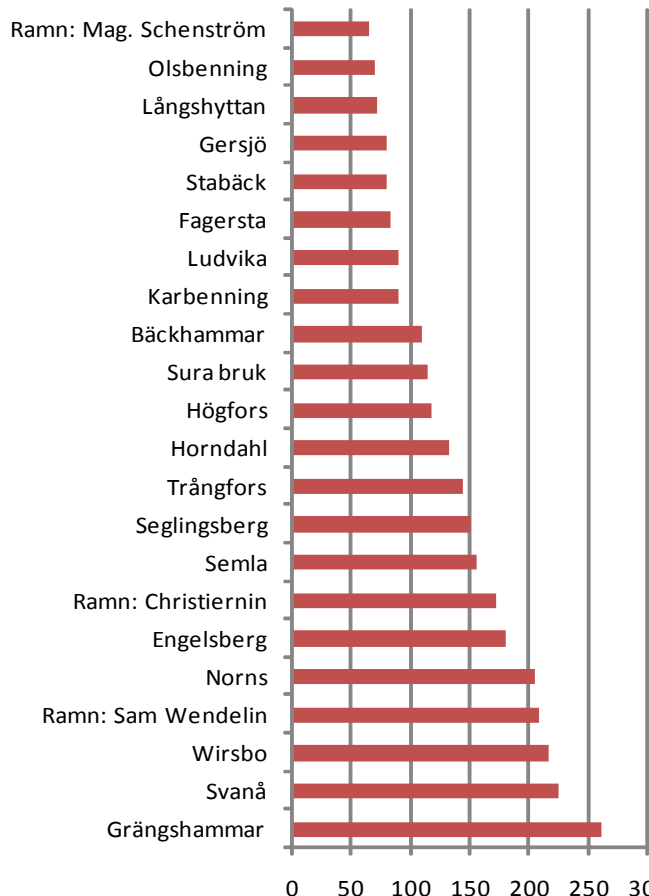
Hamnmagasinen ägdes av bruknen, handelsmän och rådmän i staden, de senare ofta s.k. förlagsmän.

Olyckligtvis för oss alla efterlevande har de flesta städer brunnit ett antal gånger. Västerås, för att ta ett ex. har haft större stadsbränder 1569, 1668 och 1714, då många intressanta handlingar utplånats. En av de äldsta handlingarna omkring Västerås järnvåg är efterföljande ”*Extrakt af Wågbooken öfwer det Stångjern som för nedannämnde Bruk och Bergmans Hammare ifrån Bergslagen gådt här igenom wågen åhr 1745*”.

Kolumnerna i boken avser Stämplor samt Stångjern i Skeppund, Lispund och Skålpund. Exakt vilken vikt i kilogram som gäller är inte helt klart men sannolikt ”Upptadsvikt” dvs 142,8 kg per skeppund. De socknar som järnet kom från detta år var Stora Tuna, Mora, Orsa, Hedemora, Husby, By, Folkierna, Grangierde, Norberke, Söderbärke, Norberg, Westanfors, Fernbo, Wåhla, Haraker, Gunnillbo, Hed, Ramnäs, Kohlbäck, Sura och Söråker.

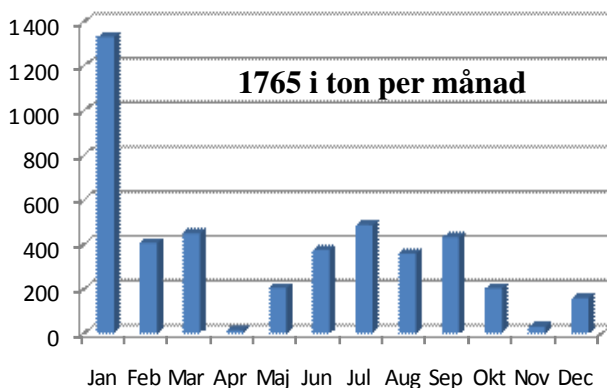
Diagrammet nedan, med de största leverantörerna av årets ca 4 000 ton var:

Supplier	Weight (skeppund)
Grängshammars	1820
Sura bruk	159
Långshyttan	106
Mora Orsa	66
Orsa Orsa	13
Kurunda, kl	10
Högfors	125
Trångfors	143
Seglingsberg	116
Semla	114
Ramn: Christiernin	178
Engelsberg	178
Norns	201
Ramn: Sam Wendelin	201
Wirsbo	225
Svanå	225
Grängshammars	1820

Wågbooken ovan inleds med Stora Tuna socken och Grängshammars bruk som låg söder om Borlänge. De hade ca 12-15 mil till Västerås. Boken visar årsleveransen och man kan därför inte veta när transporten sker. Den äldsta med dagligt antecknad invägning är från 1765. Enligt denna

senare kom ca 35 % under januari, 10 % i mars, 9,5 % i juli, 9,4 % i februari samt 9,3 % i september.

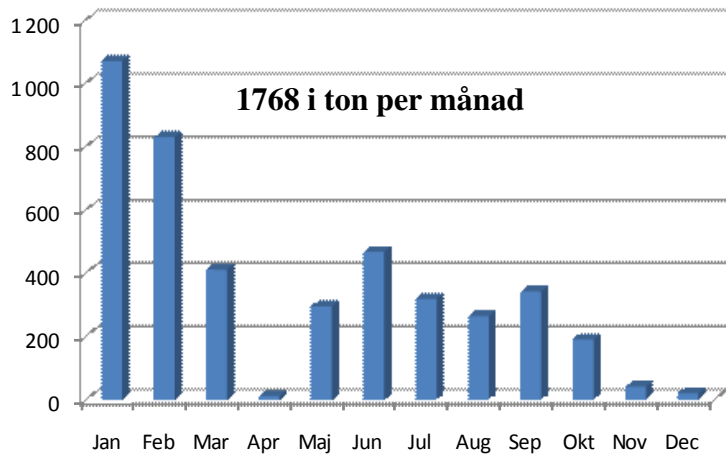

Enligt ovannämnda från 1745 kom mest från Grängshammars 1 820 skeppund dvs ca 260 ton, Svanå ca 225, därefter i fallande skala Wirsbo, Wendelin (Ramnäs), Norn (Hedemora), Engelsberg osv.

Till vänster 1765 i ton per månad för stångjärn, koppar och mässing.

13 12 3/4	Jernspett	330	120	30	18
17 10 3/4	Nordbohus	99			25 2/3
30 6 1/2	Sankt Helens	70			6 1/2
	Jagerska	60			13 2/3
	Jensbo Jern	64			23
	Joh. Götlied	23			4 3/4
17 6 1/2	Hornhals	60			1 1/2
17 2 2	Ronnus	144			2 1/4
71 8 1/2	Högfors	60			1 1/2
51 10 1/2	Wolfsanfors	116			1 1/2
24 5 2/3	Jensbohus	16			8 7
13 19 4 1/2	Wersbo	37			8 9/16
180 11 1/2	Engelsberg	175			12 3/16
174 8 1/2	Beckhamns	251			31 9
	Sjögrens	10			5 9/16
	Högfors	119			15 3/8
	Carl Wulf	71			8 1/2
	H. Madsén	174			7 8
E	Kull	110			11 1/16
	Jedrekberg	93			26 5
	Samurs	79			13 1/9
	Zorbo	140			13 10/10
	Gamhamns	211			27 12/16
	Zudvika	935			77 13/10
	Nons	145			15 10
	Engelsberg	1600			175 19/16
	Wersbo	143			57
	Jensbo	80			10 11/10
	Jensbo Jernspett	14			6 6
	Engelsberg	551			62 17/10
	Jena	24			5 9/10
	Högfors	102			51 14/5
	Wersbo	318			77 16/10
	Jensbo	175			19 5/10
	Jensbo Jernspett	239			45 15/10
	Jensbo Jernspett	61			10 7
	Wolfsanfors	116			13 4
	Kädm. Helms	153			22 13/10
	Carl Götlied	110			6 11/10
	Engelsberg	175			21
	Jernspett	418			5 10 125 18/10
					10

Vågdiariet för Västerås våg 1768, sid 3 av 36, till vänster, visar delar av den 16:de och hela tisdagen den 19 jan. Den dagen var nog årets mest intensiva dag, med 22 leveranser. Engelsberg levererade 1 600+198 järn på 196 Skeppund, Ramnäs 919 järn 137 skp. 6 500 järnstänger lossades och vägdes (noterades) under dagen med totalt 825 Skepp. 7 Lisp. d.v.s. 118 ton. Dagen innan dvs den 18/1 levererade Engelsberg 1 190 stänger. Under året vägdes 4 266 ton stångjärn, koppar och mässing in vid vågen, månadsvis enligt

Järnvägen i Västerås

Under 1700-talet fraktades årligen cirka 4 000 ton (stångjärn, koppar, mässing) från vågen i Västerås.

Det vägdes in, lades vintertid in i hamnmagasinen som finns inritade på kartan till vänster från 1828. Sommartid bars de efter vägning över till Mälarsjakter, för transport till Stockholm och utrikes export.

På kartan till vänster finns även innehavare av hamnmagasin angivna. Det var handelsmän i staden, en del bruk eller bruksägare och s.k. förlagsmän.

På andra sidan av Svartån, från Slottets tomtes södra sida sett låg Västerås Våg. En byggnad som minner Västeråsarna om den historiskt intressanta epoken, borde uppföras på den gamla platsen!

Brage Lundström 2008

Så här kanske det såg ut när de stundtals hundratalet hästfororna strävade mot Västerås våg, med sin för landet och Västerås stad så värdefulla last.

Våg- och broavgiften som den ursprungligen hette, senare enbart Vågavgift, var 2 skilling per skeppund för borgarna i staden. För främmande järn, eller för de utifrån kommande leverantörerna (bruken) var avgiften 4 skilling per skeppund.

Extract öfver Wåguppbörderna i Westerås stad År 1767

	Bjergan	Främmande Järn	Koppar	Mässing	Wågan
Januari	226 5	2828 00	36 40		312 9 10
Februari	119 16 10	3273 7 10	18 9 1		424 27 00
Mars	146 8 0	6228 00	19 2 0	30 1	176 20 00
April	1 00 00	325 0 00	19 10 0	16 00	60 23 00
Maj	188 1 00	1374 00	241 2 0	104 0	229 30 00
Juni	197 11 00	2671 16 00	521 16 0	13 13 11	425 10 00
Juli	173 12 10	2277 00	453 0 0	64 5 10	363 10 00
August	94 16 10	2170 10 00	205 5 0	94 7 10	387 57 00
September	333 0	2476 00	265 0 0	108 6 00	377 14 00
Oktober	9 1 00	143 12 00	77 20 0	88 1 10	200 22 00
November	67 9 00	505 16 00	34 9 11	32 0	78 6 00
December	160 17 00	1178 00	21 00		160 2 00
Summa	1810 5 00	21281 17 00	3024 00	611 5 00	3816 30 00

Westerås den 1767
Behr Aronson

Enligt "Wåguppbörderna i Westerås stad pro Åo 1767" uppgick Borgarjärnet till 1 870 Skp. 5 Lisp. 5 Skålp. Främmande järn till 27 381:1:7. Koppar till 2 024:14:4 1/4 och Mässing 671:15:8.

Stadens intäkter: Wågpengar blev 3 876 Daler 30 Mark 18 öre. Huruvida det var i daler kopparmynt eller silvermynt kan jag inte säga. Skillnaden var 3:1. Ungefärligen samma summa erhöles fram till 1780-90 när Strömsholms kanal öppnades.

Hur många hästforor kom per dag med produkter till Vågen i Västerås, med lite olika förutsättningar.

- Första kolumnen är antal skeppund per månad vad gäller stångjärn, koppar och mässing.
- Andra kolumnen är omräknat i ton per dag med 25 dagar per månad.
- Tredje kolumnen är antalet hästar per dag om lasten uppgår till 2 ton (vinterföre)
- Fjärde kolumnen är antalet hästar per dag om lasten uppgår till 1 ton per häst.
- Femte kolumnen är antalet hästar per dag om lasten uppgår till 0,5 ton.

Det bör vanligtvis ha varit mellan 15 - 20 hästar per dag som anlände till Västerås under merparten av året.

	Skp/ månad	Antal ton per dag	häst/dag å 2 ton	häst/dag å 1 ton	häst/dag å 0,5 ton
Jan	7 498	42,8	21		
Feb	5 816	33,2	17		
Mar	2 883	16,5		16	
Apr	83	0,5		0	1
Maj	2 067	11,8		12	24
Jun	3 276	18,7		19	37
Jul	2 232	12,8		13	26
Aug	1 851	10,6		11	21
Sep	2 395	13,7		14	27
Okt	1 335	7,6		8	15
Nov	293	1,7		2	3
Dec	147	0,8		1	2